

Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet

Master's Thesis
Spring 2014
Aalto University School of Arts, Design and Architecture
Department of Media / Master's Degree Programme in Photography

To Wait for the Inevitable: Narratives From the Sea
Lotta Törnroth

ABSTRACT

To Wait For the Inevitable: Narratives From the Sea is a three-part story; the different chapters are called *The Thought, I Wait as a Lighthouse* and *The Illusory Light*. The core concept is the catastrophe at sea and what happens to a human mind when you wait for something horrible to happen. In three essays I describe the process of the artistic parts. With quotes from literary works of fiction, descriptions of historical shipwreck sites and a model of a delusive lighthouse that lead to disaster rather than safety, I explore questions of existence. The self-destructiveness that makes us harm others and ourselves but also the beauty of never giving up. Important references in my work include the Finnish-Swedish writer Tove Jansson and Dutch artist Bas Jan Ader, whose works and words about the sea swept me away and became the genesis of my work. In my essays I search for answers as to why the sea can be something frightening and beautiful at the same time. And I explore my own conflicted feelings towards the sea, using the sea to explain my own fear of death by mixing personal stories with theoretical analyses of the catastrophe appearing in nature.

All three essays begin with true stories that become fictional, the idea is not to get any answers on why or how the human mind works in connection to a catastrophe at sea. But to get the reader involved in the stories and take them to themselves so that they become universal.

Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet

Lotta Törnroth

INNEHÅLL

Inledning s.8
Bakgrund s.9
Tanken s.14
Jag väntar som ett fyrljus s.28
Det illusoriska ljuset s.41
Efterord s.53
Litteratur s.55
Övriga referenser s.56
Bildregister s.56

INLEDNING

De här tre essäerna handlar om katastrofen vid havet. Om vad som händer med människan inför väntan på och tiden efter en katastrof, om känslan mellan förhoppning och desperation. Du vet vad som kommer ske eller har skett, men ändå hoppas du, ändå tills verkligheten hinner ikapp dig och du tvingas vakna. Den sortens katastrof som essäerna diskuterar kan uppstå via en tanke, en känsla eller en verklig händelse. Monika Fagerholm skriver om katastrofen i boken *Havet*:

Man tänker att efter katastrofen ska det ske någonting positivt. Men det är naturligtvis romantik – att katastrofen ska leda fram till någonting positivt. Förlorar man ett barn, eller en människa man älskar, så leder det dig ju inte fram till något lugn på flera år ibland. Somliga katastrofer läker aldrig. Det är bara en föreställning. Det enda man säkert kan konstatera är att efteråt ser det helt annorlunda ut. Livet förändras. Och vänder.¹

Är det destruktivt att tacka ja till ett äventyr som mycket väl kan gå överstyr eller att vara den som förgäves väntar vid kusten på något som man vet är förlorat och väntan hopplös? ”Havet är slutet på världen, där människor samlas.” säger författaren Sara Stridsberg i radioföljetongen *Havet*, som boken jag nämner ovan är baserad på. Jag fortsätter den tanken och tror att människor samlas vid havet för att sörja, sörja sin längtan, ensamhet och uppgivenhet – tillsammans. Katastro-

¹ Monika Fagerholm & Martin Johnson, *Havet*, (Söderströms, Helsingfors 2012), s.48.

fen är också något som gör att vi samlas, i historien finns många berättelser om kollektiv sorg i samband med en katastrof. Men många föredrar att sörja avskilt, att gå in i sina tankar och fångas av ensamheten där.

Verkligheten som jag utgår ifrån, i essäerna, blir till slut fiktion, historier som är sanna tolkas och ges ord som gör dem mindre sanna. I förordet till *Fiktioner* av Jorge Luis Borges skriver författaren Gabriella Håkansson om mystiken i Borges litterära verksamhet: ”Och det är en mystik som helt och hållet grundar sig på uppfattningen att alla skiljelinjer mellan det inre och det yttre, mellan fiktionen och verkligheten, mellan jaget och duet, bara är konstruktioner.”² Konstruktionen intresserar mig, jag vill rubba den. Det finns en längtan hos mig att få försköna verkligheten, att låtsas som att jag kan berätta en annan sanning än den som är verklig.

Rädslan inför havet har funnits hos mig under hela mitt liv. Inte rädd som i att jag velat hålla mig borta, snarare tvärtom. Men jag har aldrig varit först i eller sist ur vattnet utan alltid den som simmar nära någon annan för att slippa tänka på vad som kan ske. Ingenting har skett och kommer förmodligen inte att ske, men det är tanken på det som kan hända som får mig att bli rädd. En känsla som mynnar ut i dödsångest.

De tre essäerna är hopflätade med mitt konstnärliga arbete, jag har velat beskriva min intention och tankegång för att öppna upp för en diskussion om ämnen och tillvägagångssätt jag finner intressanta. Essäerna är på många sätt mina betraktelser utifrån ett skapande rum. Jag har velat generera en förståelse om mitt eget kreativa arbete via text. För betraktaren, men mest för mig själv.

BAKGRUND

Självporträttet är det som format mitt konstnärskap. Hur jag än vrider och vänder på tematiken så kommer ämnet alltid tillbaka till mig, det kommer att handla om mig och mina erfarenheter. Jag vill undersöka ett ämne genom andra för att skapa en känsla av självreflektion, för betraktaren men också hos mig själv. Och även om tanken kring arbetet för mig är privat hoppas jag att fler ska känna igen sig. Under lång tid har havet haft stort fokus i min konstnärliga praktik. Det har 2 Jorge Luis Borges, *Fiktioner*, (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2007), s.9.

varit ett tema jag använt mig av för att berätta om personliga upplevelser och göra egna reflektioner. Jag använder mig av litteratur för att projicera min teori på mina medmänniskor, och där har havet fått ta en stor plats. Tanken på att leka med verkligheten och det självupplevda tills inte så mycket mer än fiktionen finns kvar är spännande och gör inspirationen bottenlös.

I tidigare arbeten *Jag ska berätta att drömmen är viktigare än verkligheten, 2011-2013*, och *Dessa historier började i verkligheten men slutade i fiktionen, 2010*, arbetade jag med porträttet och projektionen.³ I det förstnämnda arbetet använde jag mig av människor i min närmaste omgivning och återspeglade den vilshenhet jag kände då och som jag trodde mig se hos de jag porträtterade men det var inga känslor jag berättade om för dem. Jag ville jobba intuitivt med dagsljuset och ögonblicket med stunder då jag kände samförstånd mellan mig och vännen jag porträtterade.

Efter att ha sett dokumentären om Anselm Kiefer *Our Your Cities Grass Will Grow*⁴ så föll bitarna på plats inom mig, Anselm filosoferar i dokumentären om människans önskan att återgå till sitt ursprung, havet. Att det är havsvatten i våra ådror istället för blod och det är det som får oss att fortsätta söka, längta, leta. Det kändes som att han pratade om mig och jag insåg då hur lätt det var att känna sig vilshen på grund av sina destruktiva drag. Istället för att anamma känslan av längtan så motarbetar vi den. För mig var det en reaktion på min oförmåga att fatta beslut och därför fastna i hjulet av ångest.

Under tidens gång, och i utvecklingen av de porträtt som jag fotograferade ser jag en vilja hos mig att skulptera med dagsljuset. Den utvecklingen började i *Dessa historier började i verkligheten men slutade i fiktionen*. Jag har lånat titeln från norske författare Frode Grytten, de är de första orden han skriver i sin bok *Bikupesång* som är en samling noveller om personer som bor i en liten by i Norge. Ett hopkok av tankar hos människor som man inte vet om de är verkliga eller inte. Min far blev sjuk något år innan jag läste *Bikupesång*. Den fick mig att börja tänka på begreppet familj och vad en familj är. Min mamma hade varit med om tunga sorgebesked bara några år innan pappas olycka och hon blev som en övernaturlig människa i mina ögon. En vacker och stark varelse som jag på många sätt inte

3 Visar några få fotografier från arbetena på nästkommande sidor, för mer bilder se min hemsida: www.lottatornroth.com.

4 Sophie, Fiennes, *Over Your Cities Grass Will Grow – A film of the work of Anselm Kiefer* (Artificial Eye, 2010).

förstod mig på, hon grät inte utan hon var tapper. Medan min far som alltid varit familjens överhuvud hamnade i en position han inte alls kände sig bekväm med. Jag tog två porträtt av dem, det blev fotografier av mina projicerade känslor på dem. Mamma gillar inte att bli fotograferad, men hon gjorde det för mig iklädd sin bortgångne mors gamla badrock.

Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet är en fortsättning på dessa porträtt. En förlängning av tematiken och en fördjupning i ämnet.

Mor, (2010), Dessa historier började i verkligheten, men slutade i fiktionen.

Lina, (2012), Jag ska berätta att drömmen är viktigare än verkligheten.

Hannes, (2011), Jag ska berätta att drömmen är viktigare än verkligheten.

TANKEN

Min far blev sjuk, han fick flera små hjärnblödningar under en natt och sen på morgonen slog en stor till. Jag minns tankarna som for genom mitt huvud när mamma ringde för att berätta att han var på väg med helikoptern till sjukhuset. Tankarna jag hade innan jag fick träffa honom och själv se att han mådde bra, eller åtminstone bättre än vad han kunde ha gjort. Jag vill inte ens skriva orden, vill inte tänka på det som kunde skett.

Mitt examensverks första del består av meningar jag tagit ur sitt sammanhang och gett en ny innebörd. De valda meningarna liknar de tankar jag hade när pappa blev sjuk. Som om de vore de sista tankarna hos den sörjande. För den som förtvivlat letar efter en älskad har alltid den värsta fantasin och jag låter olika författare formulera dessa tankar åt mig – det blir lättare så. Dessa formulerade tankar får symbolisera kärleken till havet lika mycket som frustrationen över avsaknaden av makt över havet. Thomas Tranströmer har skrivit en dikt om en rysk tonsättare, Vissario S. Sjebalin (1902-1963) som fick afasi efter en hjärnblödning men han fortsatte att komponera musik. Sjebalin hade förlorat förmågan att verbalisera orden, men han hade inte tappat sitt språk.⁵ Vilken vacker men också hemsk omständighet: att vara fast med sina tankar och inte förmå uttrycka dem verbalt. Resultatet är en bruten dialog precis som de meningar jag valt ut till mitt examensverk: något går inte att säga högt utan tvingas stanna i tanken.

5 Fagerholm & Johnson, *Havet*, s.48.

Att Tranströmer själv fick afasi efter en hjärnblödning några år senare, gör att känslan i dikten tycks mig profetisk.

Meningarna skärmar jag av med hjälp av tipp-ex, drar långsamt penseln över de ord som jag anser onödiga och får en känsla av att orden drunknar, att jag låter dem drunkna för att bevisa en tes som jag tycker är viktig. Många författare använder sig av havet som metafor för att beskriva känslor av frihet kontra instängdhet, rädsla kontra mod: motsatser. En paradox uppstår när mina meningar möter varandra, orden inger mig en känsla som jag tror att de flesta känner igen: känslan som får en att panikartat leta efter en utväg. Ett slut på det jobbiga men också en förhoppning om att minnet, tanken inte ska ta slut. Den motsägelse som innebär att drömmen alltid måste återgå till verkligheten, fast man inte vill. Men man måste. Med tipp-ex kan jag stanna tanken, de resterande orden, de som gör att tanken egentligen borde fortsätta, är borta för alltid.

I *Sent i november* tillåter Homsan Toft saknaden efter muminmamman att växa sig till formen av ett djur, hans tankar börjar leva fritt och till slut kan han inte kontrollera sin rädsla och djuret växer bara mer och mer. Toft har längtat så till Mumindalen och mamman att när familjen inte finns där längre ger hans dröm honom bara ont i huvudet.⁶

Den finlandssvenska författaren Tove Jansson hämtade inspiration till mumindjuren från zoologiska berättelser som hon sedan fikionaliserade. Toft läser om de sista nummuliterna, som ursprungligen levde på havsbotten. De dras precis som mumintroll mot havet, åskväder och stormar – det är en del av deras livsvillkor likaså katastrofglädjen.⁷ Katastrofglädje är något som kan förklaras som en förväntan inför en katastrof och en besvikelse när den inte blir av. Tofts fantasi om djuret, nummuliten, blir till slut omöjlig att berätta. Nummuliten blir för stor och det enda som kan tämja den är ett återgående till dess urstadium på havsbotten.⁸ I Tofts fall verkligheten.

Toft beger sig ursinnig till baklandet av Mumindalen, den fula och fördömda skogen som Mymlan hade berättat för honom om. Där minskar hans idealiserade bild av muminmamman, han känner hennes vemod och melankoli. Det är

6 Tove Jansson, *Sent i november*, (Shildts, Helsingfors, 1970), 158-161.

7 Boel Westin, *Tove Jansson – Ord, bild, liv*. (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2007), s. 427.

8 Ibid., s. 428.

i ilskan som fantasierna får ett avslut, den tomhet han känt försvinner och han bestämmer sig för att gå ner till havet och vänta in bilden av en mer verklig muminfamilj.

Hela havet låg utbrett framför honom, grått och strimmat av jämna vita vågor ända ut till horisonten. Toft vände nosen mot vinden, han satte sig ner för att vänta. Nu kunde han äntligen vänta.⁹

Tofts grubbel blir självdestruktivt och tankarna för honom bara mer och mer inåt i sig själv. Att han ser stormlyktan högt upp i masten på familjens båt som en liten prick ute på stora havet är inget bevis för att familjen på riktigt är på väg hem. Men det är vad Toft vill tro, och det räcker på något vis för honom.

Tove började skriva muminböckerna under andra världskriget, skapandet av muminvärlden fungerade som en flykt från kriget in i fantasin. Där ingenting kunde skada henne och hennes figurer.

Det gick inte att komma undan kriget, men ändå kunde man mentalt fly någonstans. I fantasivärlden kan man andas lättare och få något annat att tänka på en stund.¹⁰

Tuula Karjalainen skriver i sin bok om Tove Jansson att genom Homsan Toft sörjer Tove sin egen mors död. Mamma Ham avled 1970, samma år som *Sent i november* gavs ut och mammans död påverkade arbetet med boken.¹¹ Toft är till viss del en avbild av Tove själv, en dagdrömmare och hon skriver i sin anteckningsbok i förarbetet till *Sent i november* att drömmen är viktigare än verkligheten.¹² En känsla av sorg och melankoli genomsyrar boken och när jag läser att november månad på finska betyder död eller döende¹³ känns det som ett avslut. Som att Tove genom katastrofen, sin mammas död, kände sig tvungen att lämna den fantasivärld som skyddade henne under kriget. Att hon genom Homsan Toft låter de sorgsna tankar som fyller henne få liv utan att behöva uttrycka de verbalt.

9 Jansson, *Sent i november*, s.158-161.

10 Tuula Karjalainen, *Tove Jansson – arbete och älska*, (Schildts, Helsingfors, 2013), s.133.

11 Ibid., s.244.

12 Westin, *Tove Jansson – Ord, bild, liv.*, s. 424.

13 Karjalainen, *Tove Jansson – arbete och älska*, s.246.

I Jorge Luis Borges essä *Det hemliga miraklet* berättar han om Jaromirs väntan på sin egen avrättning:

Han mötte med verklig fruktan (kanske med verkligt mod) dessa inbillade avrättningar. Varje föreställning varade några få sekunder. Sedan cirkeln slutits, återvände Jaromir oupphörligt till de skräckfyllda dagarna före sin död. Sedan tänkte han att verkligheten inte alltid stämmer med föraningarna. Med pervers logik drog han slutsatsen att om man förutser en tillfällig detalj, är det samma sak som att förhindra att den inträffar. Trogen denna erbarmliga vidskepelse, uppfann han hemska detaljer *för att det inte skulle inträffa*, men givetvis slutade han med att frukta att dessa detaljer skulle vara profetiska.¹⁴

Jaromir använder sig av fantasin för att fly sin egen död, för att avvärja den skapar han hemska scenarion i sitt huvud. Han fruktar sin död, samtidigt som han verkställer den – återigen en paradox. Kan han visualisera sin död så kanske den känns lättare, eller till och med går att undvika? Han använder sig av tanken som ett flyktverktyg och han verbaliserar högt för sig själv: ”Nu upplever jag natten den 22. Så länge denna natt (och sex nätter till) varar, är jag osårbar, odödlig.”¹⁵ Jaromir går in i tanken på sin egen död. Den som väntar på någon borde vilja undvika tanken på död, medan Jaromir där ser sin räddning. Genom att förutse det värsta så kanske allt känns lättare? Tyvärr kan inte hans tankar påverka något, hans död verkställs och hans mardrömmar besannas.

Natten måste vara värst. Karin Boye skriver: ”En dag är så lång. En dag är så lång. Natten är ändå längre. Mitt sinne sluts i ett fruset tvång, och tanken krymper allt trängre.”¹⁶ Precis så måste det ha känts för Jaromir. På natten spelar det ingen roll var du är, de största utrymmena kan då kännas trånga och små utrymmen rymliga. Som om natten kan göra allt till en paradox.

För några år sedan bodde jag på en ö i Göteborgs skärgård, ensam i ett hus där min mamma tillbringade sin barndoms somrar. Vilket sedan även jag och mina syskon gjorde. Jag bodde där för att jag älskar huset och platsen men min rädsla för mörker gjorde det inte lätt för mig. Varje gång mörkret föll över den plats

14 Jorge Luis Borges, *Fiktioner*, (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2007), s.178.

15 Ibid., s.178.

16 Karin Boye, *Härdarna*, (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 1927) s.25.

där huset ligger, och som på sommardagarna är så livfull, kom tankarna till mig. Rädsla för mörker är något märkligt, den gör att man känner sig otrygg trots att ens sunda förnuft vet att man är på världens mest säkra plats. Mina vänner, som jag lärde känna på ön när jag var liten, berättade alltid spökhistorier för mig, historier som egentligen var harmlösa men de berättades alltid i mörkret innan vi skulle cykla hem på kvällarna. Historierna fanns med mig under alla år, som en liftare bak på pakethållaren som tyngde ner cykeln i uppforsbacken – men man fick inte titta bakåt när man märkte av det. Vad som skulle hända när man tittade bakåt sades inte högt men min fantasi skenade iväg. Ungefär som med Homsan Tofts rädsla inför en Mumindal utan Muminmamman lät jag mina tankar växa sig större än vad jag kunde hantera och när jag skulle sova ensam på ön i vuxen ålder var det inte liftaren jag var rädd för utan alla ljud. Okända ljud som på dagen är naturliga men på natten får ett annat liv. Jag ligger där och jag känner varje vrå, ljuden tycks mig vara fotsteg eller kan det vara en begynnande storm som kommer över havet? Det var här på ön som pappa fick sin hjärnblödning, alla personer som vanligtvis brukade finnas i hans närhet var borta. En hjärnblödning gör människor personlighetsförändrade, sägs det, under natten hade flera små blodkärl brustit och när han ringde mig i Stockholm på morgonen innan den stora hjärnblödningen så kände jag knappt igen hans röst. Han måste känt sig så ensam och jag tänker ibland på det samtal vi hade då, vad vi sa minns jag knappt – jag minns bara känslan. Som senare förstärktes av mammas samtal några timmar efteråt. Oron.

Vad innebär det att en människas språk bryts av mitt i en mening?
Hur fortsätter det? Vad betyder det att denna oändlighet avslutas?¹⁷

Någon som sitter och väntar på att en älskad ska komma hem är kanske fast med tanken på att denna oändlighet av längtan hon känner inte får avslutas. För hon vet innerst inne att slutet innebär obeskrivlig smärta. Här slutar paradoxen för när språket bryts finns endast tomhet kvar. Tystnaden fortsätter och ingenting blir sig likt. Det går inte att stoppa en tanke, mitt tipp-exande är en desperat handling. De meningar jag har avskärmat får även symbolisera den hopplösa tanken om viljan att drömma sig bort. Försvinna från den katastrof som är på väg att hinna ikapp dig. Muminfamiljens dragning till katastrofglädje känns då långt borta. Den fiktiva katastrofen, den som går att vrida tillbaka, redigera och gestalta om. Tove Janssons ville fly kriget med hjälp av fantasin, hon konstrue-

17 Göran Sonnevi, *Oceanen*, (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2008), s.173

rade en drömvärld för att slippa hantera verkligheten. De meningar jag har valt ut fyller samma funktion, de kommer från fantasin och skapar en bild av havet som mytiskt. Borges skriver i en annan essä *En undersökning av Herbert Quains verk* att: "[...] Jag tror gärna att vår väns roman misslyckades på grund av denna förödande omständighet, men också (om jag ska vara ärlig) på grund av brister i utförandet och den ihåliga och sterila praktiken i en del beskrivningar av havet."¹⁸

Under de stunder på ön i Göteborgs skärgård som jag var som mest rädd var det vinter. Under sommaren var livet lättare, mina tankar fick större utrymme och mörkret mindre. Men den där ambivalenta känslan jag ingavs med vid mötet med havet – den fanns där alltid. Jag fick ibland för mig att gå ner till havet, när mörkret hade fallit, och sova i ruffen på familjens båt för att höra hur de små vågorna slog mot skrovet. Det vackra ljudet vaggade mig till sömns. Rädd men ändå trygg. Att rädslan inte är logisk insåg jag redan som barn men jag ville utmana mina tankar, tvinga mig själv att förstå att verkligheten inte är så skrämmande som jag tror. När morgonen grydde gick jag upp till huset igen och den katastrof jag tänkt på hela natten var långt borta.

Med mina meningar är inte slutet lika självklart, meningarnas ambivalens anspelar på att katastrofen redan hänt. Borges Jaromir fick genomlida sju nätter innan sin oundvikliga död, hans destruktiva tankar bröt långsamt ner honom. Jag fick endast genomlida några timmar innan jag fick veta att min far mådde bra, mina tankar hann bara börja formas. Verkligheten hann ifatt och för mig innebar det liv, för Jaromir död. Svart eller vitt, jag tänker att för den som väntar är det så, död eller liv och ingenting däremellan. Långsamt bryts all mänsklig funktion ner och det enda som fortsätter rulla är tanken. Ostoppar.

18 Borges, *Fiktioner*, s.92.

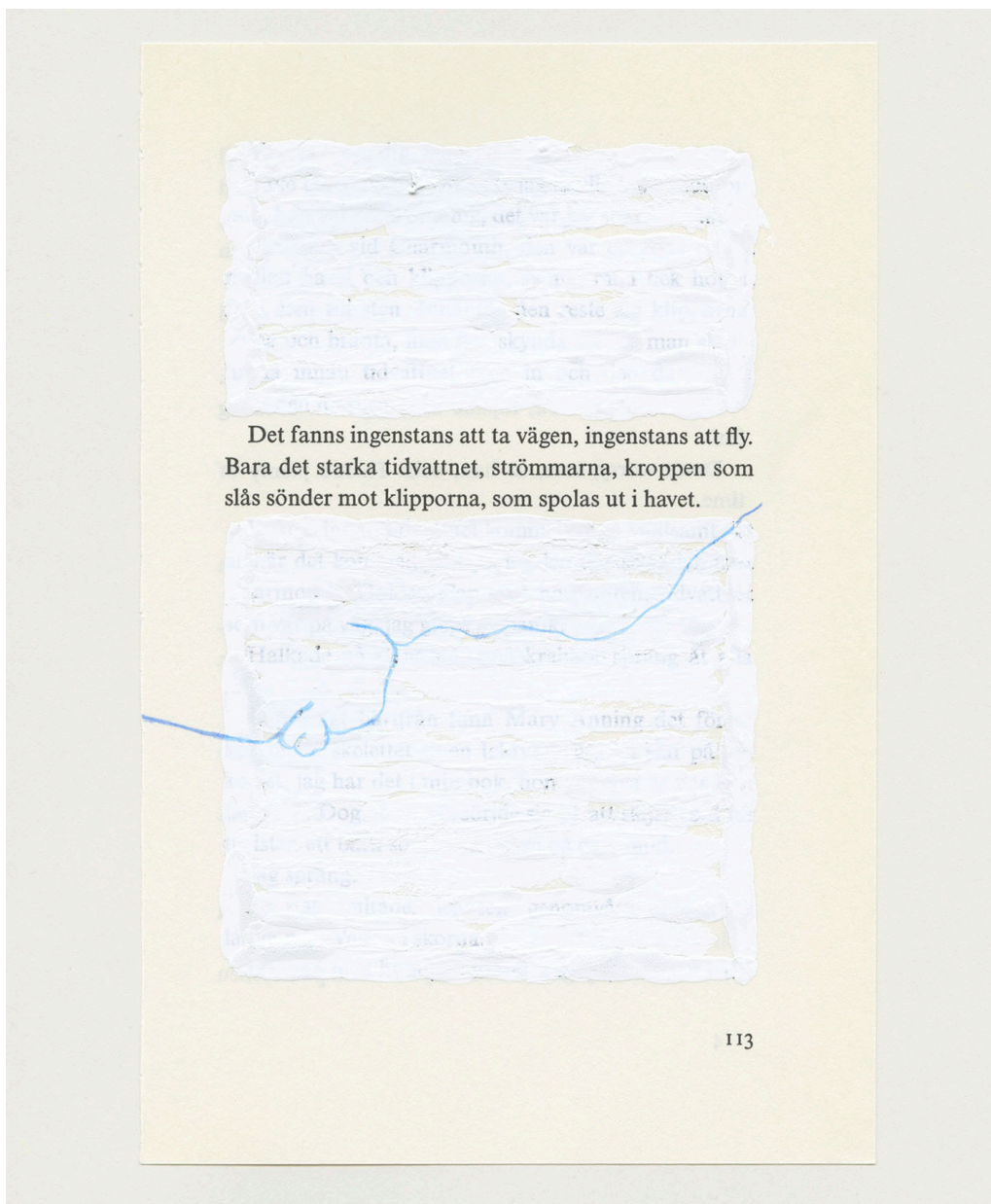

Och havet slog och slog mot stranden som blodet
bultar i ett sår.

Blodet bultar, (2013), Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Kustlinjen, (2013), Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Strömmarna, (2013), Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

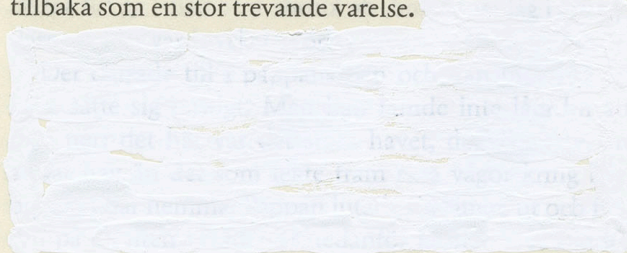

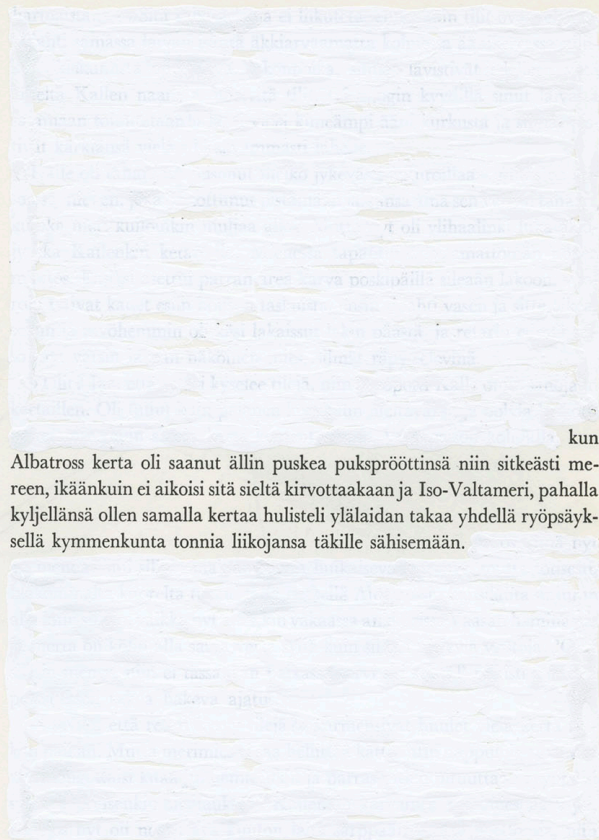
Utan mening, (2013), Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

[redacted] Ojensin käteni kohti täyttymystä ja
tunsin kuinka veden suloinen liike huuhteli kaulaani, kasvo-
jani, hiuksiani, ja ikuinen rauha asettui kasvoilleni.

Kring bergets fötter mumlade bränningen, massan av vatten steg och sjönk, hävde sig mot klipporna och sjönk tillbaka som en stor trevande varelse.

kun

Albatross kerta oli saanut ällin puskea pukspröötinsä niin sitkeästi mereen, ikäänkuin ei aikoi sitä sieltä kirtvottaakaan ja Iso-Valtameri, pahalla kyljellensä ollen samalla kertaa hulisteli ylälaidan takaa yhdellä ryöpsäyksellä kymmenkunta tonnia liikojaan täkille sähisemään.

JAG VÄNTAR SOM ETT FYRLJUS

I september 1808 seglar skeppet fru Margaretha iväg från Gävle hamn. Fartyget var på väg med soldater och last till Åland för att hjälpa till i striden om Finland mot Ryssland. Det många visste, därför gjordes flera försök att avstyra resan, var att Fru Margaretha var ruttet, hela skrovet var otjänligt som fartyg och i folkmun kallades skeppet för Döden.

På 1800-talet var det vanligt att redare lät skepp vars tillstånd inte var sjödugligt fara iväg med man och last. Flera av skeppen mötte ett hemskt öde och försvann spårlöst men det bekymrade inte redaren då han hade försäkring och kunde plocka ut pengar för det bortkomna fartyget.¹⁹ I boken *Vrak i svenska vatten* beskrivs skeppet Fru Margareta som en levande likkista.²⁰ Soldaterna ombord hade troligtvis varken sjövana eller kunskap om i vilket skick skeppet befann sig i och det kanske ändå inte spelat någon roll. Avresan var beställd för Kungliga kronans räkning och det fanns ingen anledning till uppskov. Redan i början på resan uppstod problem med navigering och väder; en stormig dag fick Fru Margaretha order om att återvända till Gävle hamn. Hård vind gav motstånd vilket gjorde att de tappade kursen ordentligt och besättningen blev oense om var de befann sig. Den 2 oktober, bara någon vecka efter avfärd, stötte Fru Margaretha till vid kalkstensgrunden utanför Limön i Gävle och hon slogs i bitar av den hårda stormen.

19 Claes-Göran Wetterholm, *Vrak i svenska vatten*, (Rabén Prisma, Stockholm, 1994), s.46.

20 Ibid., s.46.

163 livgrenadjärer, befäl och kapten försökte att rädda sig men minst hundra av dem fick ge sitt liv till havet.²¹ I en bok utgiven av Gävle kommun kan man läsa:

Som vanligt fick den bofasta fiskarbefolkningen ingripa och rädda de liv som räddas kunde. De närmaste dagarna gav havet igen sitt rov och den väna Limön – Oxharens stränder kantades med högar av ilandflutna lik.²²

Till historien hör att kapten Johan Martin hade gift sig med jungfru Greta Stina Åström tre veckor innan avfärd²³, jag föreställer mig henne stå där vid Gävle hamn och vinka av sin älskade. Nygift, en känsla av lycka som antagligen grusades av vetskapen om Fru Margarethas smeknamn: Döden. Skulle hon få se sin kära igen. Jag föreställer mig synen som Limönborna möttes av och allt blir så överkligt. I boken om vrak som jag lånat från stadsbiblioteket i Stockholm står det om flera fartyg som mött hemska öden på svenska vatten, men det är Fru Margaretha som intresserar mig mest. Eller nej, det är Greta Stina. Jag beslutar mig för att åka till Gävle och Limön för att se var det fruktansvärda hände. För att hinna med 10.30 båten måste jag och min vän lämna Stockholm tidigt. Det är en otroligt varm sensommardag och väl där, vid Oxharens stränder känns semesterparadiset långt bort från katastrofen. Ingen som är på ön vet något om det inträffade vilket inte är konstigt med tanke på att det är mer än 200 år sedan det skedde. Men jag blir besviken, ville på något sätt träffa någon som kunde ge en mer personlig känsla av det inträffade. Jag träffar en antikvariatföreståndare i Gävle som efter några samtal till vänner berättar att det inte finns någon bild på Fru Margaretha, ingen har ens gjort sig besväret att teckna det fartyg som kom att kallas döden. Boken om vrak jag läser i är saklig och informativ, men jag är nyfiken på så mycket mer, på annat och bestämmer mig för att använda min fantasi och hitta på historier för mig själv.

Med meningarna om havet som jag samlat från skönlitterära böcker under en lång tid blir bilderna i huvudet tydligare. Jag tänker på de anhöriga som vinkat hej då till sina älskade för att aldrig mera mötas. Hur de står där vid strandkanten och tittar ut över havet, i hopp om att få ett livstecken. Desperationen efter en dialog som förblir en monolog. Hur mycket måste inte en väntande avsky havet?

21 Wetterholm, *Vrak i svenska vatten*, s.47-49.

22 Helmer Viklund, *Gefle Bugten – och en bit till*, (Gävle kommun, 1973), s. 28.

23 Wetterholm, *Vrak i svenska vatten*, s.46.

Havet som inte går att lita på för svar och som inte lyssnar på någon annan än havet självt. Om land innebär kontroll är havet det motsatta. Jag tänker på Greta Stina som på något sätt måste ha hoppats, trots rykten om fartygets tillstånd, att det inte var sista gången hon såg sin man. Och vilken konstig känsla det måste vara att säga hej då till sina älskade som sedan ger sina liv till havet. Eller att ge, vad är det för ord? För det krävs samförstånd. Havet tar.

I boken *s/y Glädjen* av författaren Inger Alfvén ger sig familjen Skog ut på en ett års lång seglats, ingen i familjen har sjövana förutom pappa Herbert. För honom är det en dröm som äntligen blir sann, att segla på de stora haven under ett år. Han har byggt båten själv och planerat för avresa under lång tid. Hon, Maja-Lena, mamman har varit deprimerad sedan lång tid innan avfärden. Vill egentligen inte resa men gör det för familjen. Väl till havs tvingas hon ta ansvar och styra båten ensam under natten:

Där framme lyser vrakbojen. Hon urskiljer tydligt det gröna skenet. Glädjen passerar på något femtiotal meters avstånd. Bojen reser sig som en mörk skugga ur vattnet, ett smaragdgrönt öga som blinkar ondskefullt mot henne. En liten klocka klämtar ihåligt i den svaga sjögången. Vilken är nästa boj? Hur länge dröjer det innan den kommer upp? Hon klättrar ner i ruffen igen, lyser på sjökortet, mäter distansen med passaren som Herbert lärt henne, känner sig duglig och blir plötsligt på gott humör. En vrakboj till! Nordsjön tycks vara full av vrak. Hela botten garneras av skeppsspillror och benen från döda sjömän. Lysande vita dödskallar med håret fladdrande i strömmen och skrattande maskstungna tänder. I hålen för ögonen simmar små otäcka djur ut och in ur det som ser ut som en levande människa.²⁴

Maja-Lena tänker under resan att hela familjen kommer att dö, hennes rädsla uttalar hon aldrig utan hon håller den för sig själv, förminskar den. Hennes känslor kan tolkas utifrån den kvinnomelankoli som Karin Johannison skriver om i *Melankoliska rum*. "Problemet utan namn", ett uttryck myntat av Betty Friedan 1963, "Det stod för den känsla av tomhet som fanns inbyggd i kvinnorummet, i kravet på att förverkliga sig i själva kvinnligheten, tränga bort jaget, underkasta

24 Inger Alfvén, *s/y Glädjen*, (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 1979) s.252.

och anpassa sig.”²⁵ Maja-Lena har dålig självkänsla, hon betar sig viljelöst och underkastar sig Herberts dröm. De döda sjömännen, hennes familjs död, allt det utspelar sig i hennes huvud. Hon vill inte tala om sin rädsla, för att inte skrämma upp barnen, men också för att hon inte vill förarga sin man. Inombords sjuder det av ilska och hemlängtan, men för att inte verka hysterisk väljer hon att hålla tyst.

I Joan Rivières text *Kvinnlighet som maskerad* kan man läsa: ”Jag får inte ta, jag får inte ens fråga, det måste ges mig.” Förmågan till uppoffring, hängivenhet, självförnekelse är uttryck för strävan att gottgöra, både moders- och fadersfigurer vad som berövats dem.”²⁶ När jag läste den meningen tänkte jag på Maja-Lena, i boken fylls hon av dåligt samvete efter en otrohetsaffär. Herbert stänger henne ute från sina tankar och in i det sista inför avresan är allting oklart huruvida han vill ha med henne eller ska ge sig av helt ensam. En sårad förtrycker en deprimerad och det är personen längst ner i hierarkin som får ta skulden för allt.

Margareta av Österrike levde 1480-1530, mellan 1501 och 1504 var hon gift med Filibert II av Savoien och bodde med honom i Savoien. Eftersom Filibert var ointresserad av politik så var det Margareta som skötte statsangelägenheterna.²⁷ Under en stormig resa över havet, för att möta sin blivande man Filibert, bestämmer sig Margareta för att skriva sin egen dödsruna. Hans Blumenberg menar att känslan att vara nära en förlisning gör att hon tar chansen att komponera de sista orden själv. I boken *Shipwreck with Spectator* skriver Blumenberg om Margaretas öde. Den vilda stormen tog inte hennes liv, men sin nära döden upplevelse tar hon upp i ett samtal med två manliga filosofer. Var diskussionen äger rum är oklart, antagligen i hennes huvud, men under samtalet diskuteras deras egen bild av dödsögonblicket. Eftersom filosoferna dog på ett odramatiskt sätt, enligt Margareta, var de inte tvungna att känna rädsla inför sin död. Men hon, å andra sidan, var verkligen utsatt och kunde ändå i lugn skriva sin dödsruna.²⁸ Det är en besynnerlig men intressant diskussion som återges i Blumenbergs text. Inför

25 Karin Johannisson, *Melankoliska rum – Om ångest, leda och sårbarhet. I förflytten tid och nutid.* (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2009), s. 69.

26 Sara Arrhenius (red.), Joan Rivière, *Kvinnlighet som maskerad* ur *Feministiska konsteorier*, (Raster förlag, Stockholm, 2004), s.43.

27 http://sv.wikipedia.org/wiki/Margareta_av_Österrike, 2014-03-02.

28 Hans Blumenberg, *Shipwreck with Spectator – Paradigm of a Metaphor for Existence*, (The MIT Press, 1997), s. 30-31.

katastrofkänslan kan Maja-Lena tillskrivas förlusten av självuttryck och det egna jaget, medan Margareta tar in sitt eget värde och agerar offensivt.

Inger Alfvén förklarar att hon tror att sjömansdrömmen ofta är manlig. Tanken på det fria havet. I hennes värld låter det ganska orimligt: "[...] om det är någonting man är underkastad och ofri i, så är det ju att befinna sig mitt ute på ett hav: båten ska skötas, segel ska sättas och revas. Och, man befinner sig på ett mycket litet utrymme. Det utrymmet är ingen frihet."²⁹ Den känslan har Alfvén fångat i sin beskrivning av Maja-Lena och hennes beskrivning är subjektiv, stiger ur egna erfarenheter, Alfvén levde själv med en man som var en hängiven seglare.³⁰ Det blir nästan absurt tydligt när man forskar kring historier om människan och havet att just mannen är i centrum för drömmen om havet medan kvinnan får stanna kvar i verkligheten och står passiv på strandkanten.

Om du står vid strandens kant och väntar, räknar du fyrljusets blinkningar? Hur många hinner ljusstråken bli innan du kan skymta något vid horisonten? Ljuset för en monolog, men du vill desperat ha en dialog. Blumenberg skriver i sin bok *Shipwreck with Spectator* om betraktarens roll vid mötet med katastrofen när den sker rakt framför dig. Du står vid strandkanten och scenariot ute på havet ter sig överkligt, den maktlöshet som människan kan känna inför naturen blir verklighet. Här är avståndet viktigt och graden av trygghet byggs på avståndet mellan betraktare och katastrof. Där tryggheten är något eftersträvansvärt. Blumenberg radar upp egenskaper hos människan som får oss att på ett obehagligt vis uppskatta ett skeppsbrott från håll. Egenskaper såsom ambition, avundsjuka, hämnd, vidskeplighet, förtvivlan.³¹ De kan förklaras med känslan av att vi alla är på havet tillsammans och de enda utvägen som finns är att sjunka till havsbotten eller att inte göra det. Det är en romantiserad bild men lätt att relatera till för de flesta, förlorar du någon i en katastrof så dör en bit av dig själv. Antingen överlever alla eller så dör vi tillsammans. Att då vara betraktaren blir en självreflekterande position, om havet är en metafor för existens så blir betraktaren subjektet som reflekterar sig i det.³²

I hamnen uppfattar vi faran annorlunda än till exempel konstnären Caspar

29 Fagerholm & Johnson, *Havet*, s.18.

30 Ibid., s.18.

31 Blumenberg, *Shipwreck with Spectator – Paradigm of a Metaphor for Existence*, s. 17.

32 Ibid., s. 23.

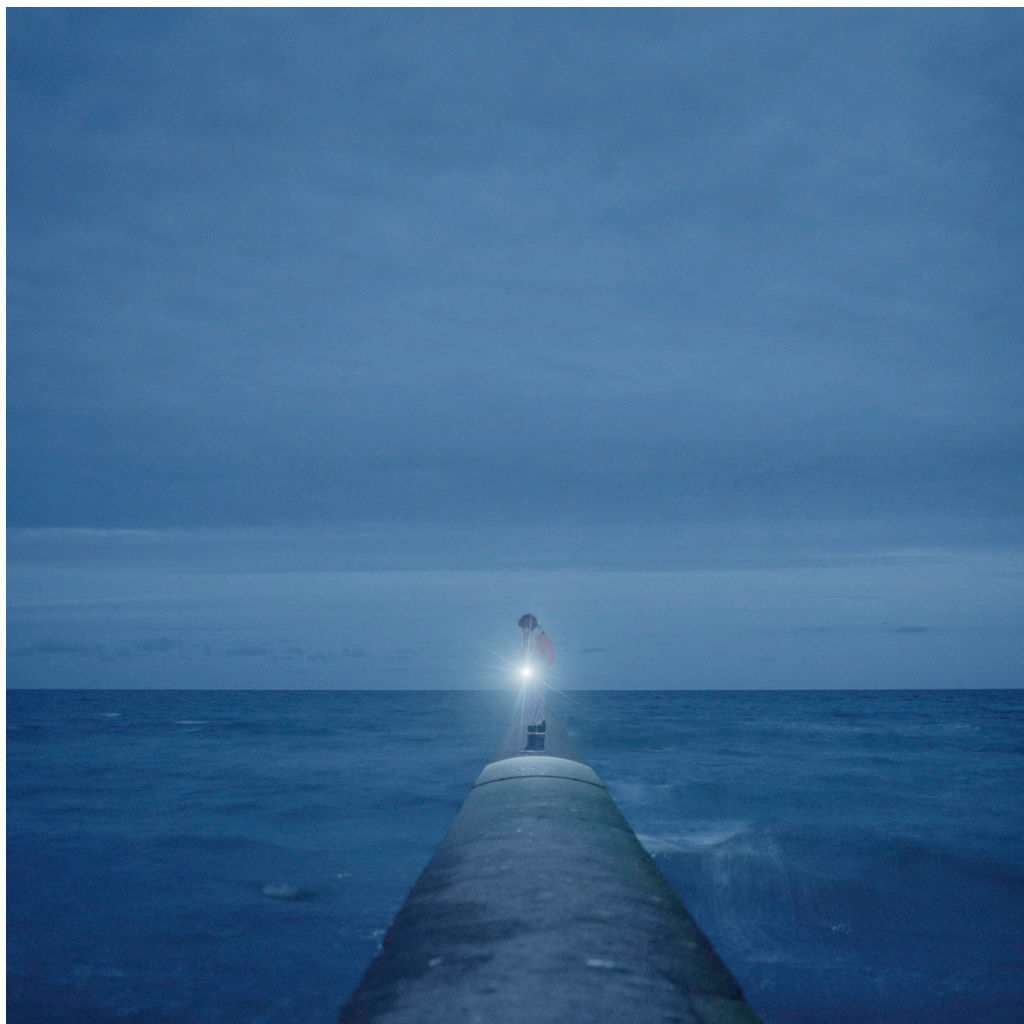
Caspar David Friedrich, *The Wanderer above the Sea of Fog*, (1818).

David Friedrichs betraktare, som står högt upp på en klippa och ser ut genom dimman på katastrofen, gör.³³ Avståndet är viktigt, en person som väntar vid en hamn måste ha en annan relation till skeppsbrottet ute till havs än den person som står på ett berg och ser händelsen ovanifrån. Den upprymdhet inför naturen som människan kan känna ståendes på avstånd inför en storm på havet, kan nog tolkas som existentiell. Men så fort någon du har kär är på väg att dras ned i havets djup är gränsen till det personliga passerat. När vi kommer över glädjen över att vara säkra på fast land, kommer känslan av att vara i en verklighet där avståndet spelar stor roll. Vid en fiktiv verklighet, såsom på en teater kan publiken känna sig trygg. Inte någon annanstans kan en katastrof dramatiseras så verkligt som när betraktaren sitter ohotad i en teaterstol. Då kan betraktaren hänge sig åt dramat utan att behöva dra in oroskänslor inför en verklig katastrof.³⁴

Vid mina resor från skeppsvrak till skeppsvrak blir känslan av skådespel påtaglig. Det är lätt att 200 år senare romantisera kring Greta-Stinas verklighet. men när jag tänker att hon står där i Gävle hamn och vinkar av sin älskade så drabbas jag av den sorg och desperation hon måste ha känt när nyheten nådde henne: att Fru Margareta förlist och att flera döda flutit iland på Limön. Mina försök att fortsätta en monolog som för länge sedan har tystnat är förgäves, men ändå gör jag det. Utifrån det perspektivet är mitt fotograferande banalt. Greta-Stinas sorg samlas ihop med Maja-Lenas sorg som är skapad av maktlöshet. Det är inte deras val som orsakat katastrofen, ändå är det de som får bära allt på sina axlar. Skulden, hoppet, längtan och förtrostan. Alla känslor läggs på dem och fortfarande står de kvar. Tillgivet. Vad är det som är kvarlämnat vid efterdyningar av en katastrof, vad är kvar av en människa som varit med om det värsta tänkbara? Monika Fagerholm skriver att livet går vidare och tar en ny vändning, och vem vet om det kanske till och med kan vara positivt? Jag tänker på den som vägrar ta emot verkligheten, den som för evigt står kvar och betraktar havet. Ståendes i en självreflekterande position oförstående över hur havet fungerar som en metafor för existens när ens tillvaro precis raserats. Det är där mina fotografier tar vid och historien fortsätter, hur tröstlöst det än verkar vara så väntar jag som ett fyrljus.

33 Blumenberg, *Shipwreck with Spectator – Paradigm of a Metaphor for Existence*, s. 25-26.

34 Ibid., s. 39.

Jag väntar som ett fyrljus III, (2013), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Jag väntar som ett fyrljus IV, (2013), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Jag väntar som ett fyrljus VI, (2014), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Jag väntar som ett fyrljus V, (2013), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Jag väntar som ett fyrljus II, (2013), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Jag väntar som ett fyrljus I, (2013), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

DET ILLUSORISKA LJUSET

Jag sitter hemma hos en vän i Helsingfors och bläddrar i en bok om finska fyrar. Det finns 61 fyrar i Finlands skärgård, och då är inte Ålands fyrar inräknade. Min blick stannar på Glosholmen, i beskrivningen av fyren berättas det att den byggdes om till båk efter 30 år som fyr och just den båken var modell för Tove Janssons muminhus. Tove spenderade sin barndoms somrar i skärgården runt Glosholmen och hon lekte i båkens mörka labyrinter.³⁵ Historien intresserar mig. Med hjälp av finska fyrsällskapet hittar jag en annan mer uppdaterad bok om fyrar i Finland och berättelsen om den ombyggda fyren lockar mig mer och mer.

1826 avgjorde tsar Nikolai att en fyr skulle byggas på Glosholmen söder om Stor-Pellinge. Redan då tvistades det en del om beslutet då platsen låg djupt inne i den finska skärgården och på många vis var ett vansinnigt ställe att bygga en fyr på. Man menade att planeringen och byggnationen av fyren från början var hopplös och det varnades för att den skulle vara otillräcklig med tanke på läget. Ändå byggdes den, klar att användas 1835, och fick namnet Pellinge fyr. Bara några månader efter första ljusets strålar gått ut över havet påminnes man om

35 Seppo Laurell, *Valo merellä: Suomen majakat = Ljuset till havs: Finlands fyrar: 1753-1906*, (John Nurminens stiftelse, Helsingfors, 2009), s.91.

varför platsen inte var bra. Fyrens dåliga läge lotsade fartyg fel, varpå dessa gick mot katastrof istället för trygghet.³⁶ 1863 togs beslutet att flytta fyren längre ut och Pellinge fyr byggdes om och började kallas för Glosholmens båk. Den stora skillnaden mellan en fyr och en båk är att båken inte har något ljus, det innebär att taket byggdes om till ett plåttak format som en kon där fyrens ljus en gång varit. Den 14 mars 1940 sprängdes båken för att den inte skulle kunna navigera fienden mot Finland vid ett eventuellt krigsanfall.³⁷

Fyrens historia är på många sätt absurd, en fyr som ska betyda trygghet och säkerhet blir helt plötsligt en symbol för det motsatta. Under 30 år fick fyren finnas och på grund av ett dåligt beslut gick många fartyg på grund, vissa av dem förliste. När jag tänker på fyren och dess historia känner jag samma medkänsla som inför skeppet Fru Margareta: de var värdelösa för sitt syfte och ingen av dem har ens blivit värdigt avmålade för att bevisa dess existens för eftervärlden. I Gävle fick jag se bilder på ett fartyg med namnet Fru Margareta som legat i Gävle hamn, men inte rätt Fru Margareta. Det ögonblick som jag begrep kände jag mig lurad. Inför mina efterforskningar om fyren ville jag därför vara utförlig. Jag letar febrilt i böcker och på internet efter bilder på Pellinge fyr, men hittar inga. Det enda jag hittar är ritningar och personers berättelser om hur den ska ha sett ut. Så jag bestämmer mig för att bygga en modell av fyren. Jag vill försöka bygga upp en bild av hur den kan ha sett ut för att på så sätt skriva en del av dess historia.

Konstnären Johan Thurfjells verk *Fyrvaktaren* från 2004 (se nästa sida) är en fyr ståendes på ett matsalsbord, Thurfjell talar om yrket fyrvaktare som en hjälpan-de själ som lotsar fartyg till säkerhet.³⁸ Ett yrke fyllt av tröst som kan betraktas symboliskt och gör så att båten/själen kommer till ro. Pellinge fyr innebar aldrig den trösten, den byggdes upp och blev sedan en symbol för nederlaget. Medan Thurfjells fyr redan erbjuder trygghet så vill jag återupprätta ett förtroende för Pellinge fyr med mitt verk, så att Pellinge fyr äntligen kan ses med tankar som inger sinnesro.

Först tänker jag att en 3D-skrivare ska hjälpa mig med fyrbygget, för att få den så perfekt som möjligt. En 3D-skrivare förmår göra så att något ser verkligt ut och det är vad jag var ute efter. Jag vill få fram känsla av att jag står där, framför fyren,

36 Laurell, *Valo merellä: Suomen majakat = Ljuset till havs: Finlands fyrar: 1753-1906*, s.90.

37 Ibid., s.91.

38 Johan Thurfjell, *Konst 1998 -2012*, (Eget förlag, Stockholm, 2013), s.41.

Johan Thurfjell, *Fyrvaktaren*, (2004).

år 1835 och att den är nybyggd och vacker. Jag vill bygga något som kan liknas vid verklighet, men inser ganska fort att oavsett hur mycket jag försöker kommer det aldrig att ske. Och vad betyder egentligen verklighet? Idén om 3D-skrivaren rinner ur mig lika fort som den uppstod, jag tänker om och börjar arbeta med en lufttorkande lera istället. Min kunskap om lera är i det närmaste obefintlig, men jag känner att den långsamma process som leran leder mig in i är positiv. Att lämna den trygghet som kunskap ger en är obehagligt men också spännande. Liksom en ensamsegelare påbörjar jag arbetet, rakt in i osäkerheten. Det blir som en sorts meditation. Jag börjar med att forma små tegelstenar med den röda leran, och bygger långsamt upp tornet som ska liknas vid Pellinge fyr.

Klockan tre på eftermiddagen, den 31 oktober 1968, seglar Donald Crowhurst iväg från Teignmouth hamn. Resan är en tävling där en person ska klara att segla runt hela jorden, utan stopp, helt ensam.³⁹ Crowhurst ville bli känd. Hans fru Clare står vid hamnen men vinkar inte hej då. Båten är långt ifrån färdig för att ge sig iväg med, men startskottet för tävlingen har gått och det är försent att ångra sig. Med huvudet fullt av fakta om de fel som båten har vågar inte Crowhurst vända sig och titta på sin fru. Han inser det vansinniga med färden men väljer att resa ändå. Natten innan avresa kan han knappt sova, han försöker få Clare att avråda honom men det är signaler så subtila att hon inte kan tolka dem. Något som hon senare berättar och klandrar sig själv för.⁴⁰ Crowhurst försvinner spårlöst två veckor innan den hyllade hemkomsten och han skulle ha vunnit tävlingen.

När fyrtornet är färdigt inser jag att jag beräknat proportionerna fel, fyren kommer att bli alldeles för stor för det planerade syftet. Det innebär att det ljus jag hittat, som skulle få fyrens torn att blinka också är för stort. Jag har endast tillgång till de ritningar som gjordes inför byggnationen 1830, de är svårlästa och jag inser att det är ingen idé för mig att få till de exakta proportionerna i min modell. Jag får bygga upp tornet tills det blir bra genom att testa mig fram i omgångar.

Crowhurst ska ha sagt innan sin avresa att han aldrig mer skulle få ro om han valde att stanna hemma, den här tävlingen skulle bli hans stora äventyr och vilken man skulle kunna säga nej till det utan att få lida kval resten av livet? Han

39 Nicholas Tomalin & Ron Hall, *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst*, (McGraw-Hill, USA, 2003), s.75.

40 Ibid., s.70.

menade att oavsett hur olycklig resan skulle kunna bli så är de höga oddsen för att det skulle bli en succé värt risken.⁴¹ Han påbörjade resan och höll med hjälp av en radio kontakt med Clare och omvärlden. Men att segla iväg ensam, vad innebär det? De anteckningar som Crowhurst lämnade efter sig sägs vara de ärligaste beskrivningarna om hur det är på havet, ensam i en liten båt. Anteckningarna visar även att han ljög genom hela resan om var han var, Crowhurst överdrev hur långt han hunnit segla och använde olika loggböcker för de rätta och de falska navigeringarna. Ensamheten drog honom närmre fiktionen.

Att våga vara ensam, att tillåta det havsvatten som Anselm Kiefer pratar om rinna de vägar det önskar: man kan drunkna inifrån om man går emot ingivelsen och aldrig tillåter ensamhet att bli ett alternativ. Jag vill jämföra tanken att segla iväg ensam över havet med att hänge sig åt sitt konstnärskap. Båda innebär många uppoffringar, att följa sin passion innebär att ge upp andra saker. Seglare var inte Crowhurst yrke och kanske inte heller passion men viljan att bli berömd var det. Han beskriver sin ensamhet i anteckningar genom att förklara att han vid flera tillfällen känt sig sammankopplad med döda sjömän. Att han genom en romantisering av deras yrke följer deras fotspår. Sjömän som seglat samma sträckor långt innan du själv, menar Crowhurst, förstår de känslor som uppstår hos dig och du förstår deras skriver han i sin loggbok.⁴² Precis det formulerar författaren Susanna Alakoski i boken *Oktober i fattigsverige*: ”Fiktionen växer ut biografen, som ständigt och samtidigt också skriver och skriver om sig. Skruvar sig.”⁴³ Crowhurst liksom skriver sin fiktionaliserade biografi genom sina anteckningar, och ju mer han hittar på desto mer dras han in i galenskapen, tankarna skruvas tills det inte finns någon återvändo ur dem.

Pellinge fyr existerar inte mer, det känns konstigt att fundera på en plats som är helt omöjlig att visualisera i verkligheten men det är också befriande. Genom varje misslyckande med leran växer förståelsen för att en värld som är byggd med små bakslag av verklighet ändå är så nära en sanning man kan komma; så nära en sanning som jag kommer kunna skapa. I misslyckandet återfinns möjligheter, på samma sätt använder jag mig av en fyr som inte finns mer just för att den inte finns mer. Mitt intresse för fyren ligger i dess mystik. Kanske är det även det som får ensamseglare att ge sig ut på havet, nyfikenheten är för stor för att låta bli.

41 Tomalin & Hall, *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst*, s.74.

42 Ibid., s.58-59.

43 Susanna Alakoski, *Oktober i fattigsverige*, (Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2012), s.283.

Och envisheten.

När Crowhurst inledde resan såg han sig som en hjälte avskydd av samhället, efter alla lögner som han hade skapat under färden började han forma en mer romantisk bild av sig som en hjälte avvisad från samhället. En misfit, en rebell.⁴⁴ Han börjar tänka på flykt, för att komma bort från det elände som han hamnat i av egen fri vilja. Men så får han budskapet om att hans enda motstånd, Tetley på båten *Victress*, hade mött katastrofen på grund av den stress som Crowhursts lögner gett honom. Då inser han att det är kört. Han ger upp seglingen och går in i sin egna privata värld där en filosofisk uppenbarelse har börjat ta form.⁴⁵

I *Haru – de ensammas ö* beskriver Tove Jansson att hon och Tuulikki måste göra om allt som de har ordnat med på deras ö längst ut i Pellinge skärgård när de återkommer efter vinteruppehållet. Mycket arbete, såsom odling av gräs och rensning av stenrös, görs om och om igen. Deras envishet och glädje fångas på ett suggestivt sätt i deras egen dokumentation filmad med Tulikkis 8-millimeters kamera.⁴⁶ De valde ön som de döpte till Haru på grund av dess läge, ju längre ut desto mindre besök och mer ensamhet. Dokumentären om deras liv på ön är deras egen filmade dokumentation samt Toves inspelade anteckningar. Jag vill vara där med dem, arbeta på tillsammans i tystnad. Men med en stum tystnad omkring mig istället för havsbris påminns jag om min avskildhet i ateljén. Funderar på mitt nästa steg. Jag har byggt upp och raserat, agerat som havet mot den lilla fyren. Som nu börjar likna Pellinge fyr mer och mer. Det röda teglet målas vitt och sockeln som ska likna granit målas grått. Jag börjar känna en samhörighet med fyren, och det naivistiska i själva utformningen liknar mitt sviktande självförtroende när slutarbetet påbörjas.

Vid Sargassohavet hittar Crowhurst en vän, ett husdjur. Ett sjömonster i miniatyr. Han råkar tyvärr ta död på sin nyfunne vän genom att lämna den ute i solen. Djuret beskriver han som den ultimata science fiction-modellen av ett monster. I en inspelning den 23 juni 1969, som även blev hans sista, beskriver han hur mycket han önskade att människor inte trodde på sagor om sjömonster och annat hemskt på havet. Man ligger i hytten om natten och tänker på allt som väntar på en därute. Du tänker att där finns inget, du till och med skrattar åt din rädsla.

44 Tomalin & Hall, *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst*, s.150.

45 Ibid., s.191.

46 Kanera Cederström & Riika Tanner, *Haru – de ensammas ö*, filmatisering av *Anteckningar från en ö*, 1998.

Men det spelar ingen roll, för inom dig finns rädslan kvar. Åter upp dig inifrån.⁴⁷ De efterföljande dagarna berättar han för radiooperatören i Portishead, som han haft kontakt med sedan sin avfärd, att Clare och barnen absolut inte får vara vid Scillys head där hans hyllade målgång skulle äga rum. Han förklarar inte varför, kanske är det för skammen över lögnerna, men den förbryllade operatören meddelar att Crowhurst önskan är hörd. Nästa gång de ska ha morse-kontakt är den 30 juni klockan elva på kvällen, men det samtalet sker inte, Crowhurst har övergett radion och han är nu helt ensam ute på det stora mörka havet.⁴⁸

Det finns någon som binder mig och Crowhurst samman, han heter Bas Jan Ader. En holländsk konstnär, verksam i USA, som i och med sista delen av sitt konstverk *In Search of the Miraculous* försvinner ut på havet med båten Ocean Wave år 1975. Det sägs att man i Aders skåp på Irvine universitetet fann boken *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst* kort efter hans eget försvinnande.⁴⁹ Huruvida Ader blev inspirerad av Crowhurst försvinnande vet ingen. Men vi kan fantisera. I *In Search of the Miraculous* ska Ader till slut segla iväg över Atlanten, själv i en liten båt. Och precis som Crowhursts är Aders försvinnande en tragedi. Men medan Crowhurst såg sig som en främling av samhället var Ader en konstnär och allt han gjorde var en del av ett konstverk.

Tacita Deans bok om Crowhursts äventyr, *Teignmouth Electron*, är ett undersökande av hans försvinnande. Hon förundras bland annat över den cynism som Teignmouths kommun visar efter Crowhurst försvinnande. Donald Crowhurst blev en pr-produkt som skapat mer uppmärksamhet till Teignmouth än vad staden någonsin haft tidigare, och det måste ändå Crowhurst vara nöjd över. Att inte dö helt i onödan.⁵⁰

Försvinnande till havs kan inge oss med en känsla av existentiell romantik. Jan Verwoert skriver i sin bok om Aders konstnärskap att det finns ett ögonblick av obeslutsamhet i *In Search of the Miraculous*: betraktaren blir lämnad med frågan om det är så att Ader lyckats eller misslyckats med sin idé om att ge sig iväg på havet ensam? Vad skulle hänt om han kommit tillbaka hem i säkerhet? Tanken på att han skulle kunna ha berättat om sina erfarenheter och så skapa ytterligare

47 Tomalin & Hall, *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst*, s.191.

48 Ibid., s.227-228.

49 Jan Verwoert, *In Search of the Miraculous*, (Afterall Books, London, 2006), s. 45.

50 Tacita Dean, *Teignmouth Electron*, (Steidl, Göttingen, 2009), opaginerad.

en historia känns avlägsen. Genom sin död menar Verwoert att verket blir mer än en historia, det blir existentiellt.⁵¹ Det som driver en man att segla över haven är samma sak som driver honom över gränsen för sina naturliga behov menar Blumenberg.⁵² Han skriver vidare att av samma anledning som människan söker äventyret till havs startas det krig i världen.⁵³ Ett magstarkt uttalande men jag förstår vad han försöker säga. Människans önskan att slå bort all form av tristess, rädslan över att livet, det stora äventyret ska passera en utan att man hinner med är hos de flesta överväldigande. Precis som Crowhurst menade innan han åkte iväg, så kunde han inte säga nej. Den lilla chansen att bli erkänd via ett stort äventyr på havet var för honom självklar att tacka ja till.

Tacita Dean menar att oavsett hur bedräglig Crowhursts resa tillslut visade sig vara valde han att berätta sanningen. Han kunde valt att ta bort alla spår av de lögner han givit, men bestämde sig för att göra det motsatta. I Deans undersökande av Crowhurst försvinnande skriver hon att de flesta minns honom som en bedragare, en lögnare men ändå fortsätter historien om honom att berättas. Hon förklarar att när de flesta människor skulle välja att fortsätta ljuga så ansåg Crowhurst att lögnen var en för stor börda att dö med. Hans brister och integritet i den sanning som kommit fram visar att han är en mänsklig varelse. Någon som de flesta av oss förstår. För Crowhursts son Simon kom hela hans fars historia som en chock då han läste *The Great Last Voygae of Donald Crowhurst* när han var tonåring. Simons mor hade skyddat honom och syskonen under den tid uppmärksamheten kring deras fars öde var stor. Dean skriver att hon är tacksam för att Simon berättar historien om sina erfarenheter kring faderns död på ett så filosofiskt sätt, utan att bli för privat, det gör att Dean kan hålla ett önskat avstånd till den tragiska historia som fascinerade henne så.⁵⁴ Ett allt för privat engagemang skulle kunna ha orsakat att hon drunknat i den melankoliska berättelse som Crowhursts öde är och hade fått lägga ner sina underökningar av det. Crowhurst dör på havet och lämnar sin familj bakom sig, en lott han delar med alltför många andra.

Bas Jan Ader inspirerades av Crowhursts resa och beslutade sig för att korsa Atlanten, det skulle ta högst 90 dagar. När Crowhurst seglade iväg valde han

51 Verwoert, *In Search of the Miraculous*, s. 48.

52 Blumenberg, *Shipwreck with Spectator – Paradigm of a Metaphor for Existence*, s. 28-29.

53 Ibid., s. 29.

54 Dean, *Teignmouth Electron*, opaginerad.

att ta med endast några få böcker, matematiska textböcker skrivna av Einstein. Han sa till sin fru att dessa skulle hålla honom engagerad under hela resan.⁵⁵ Jag vet inte om Ader blev tog intryck av detta men han valde att ta med endast en bok: Hegels *Phenomenology of Mind*. Jag tror böckerna valdes på grund av deras komplexitet. Einstein var i slutet den enda som kunde förstå Crowhurst. Och när han till slut förstår kosmos hemligheter så är en konventionell död otänkbar. Han började se sig som en Guds sände som förstod världen på ett sätt som ingen annan och han började skriva ner sina filosofiska tankar och var tvungen att skynda sig innan hans död skulle komma.⁵⁶

Aders försvinnande är inte lika väl dokumenterat, radiokontakten med Ader försvann efter bara några veckor till sjöss och båten hittades övergiven flera månader efter försvinnandet. Så det finns inte någonting som berättar hur Ader mådde vid tidpunkten för sitt försvinnande. Huruvida Hegels bok gav honom några revolutionerande idéer om människans existens, som gjorde att han valde att ge sitt liv till havet. Det som intresserar mig i valet av bok, Hegels som han tog med, är tanken på förståelsen för det existentiella, det känns nästan som ett för romantiskt val av Ader att inte bara ge sig iväg ensam utan också med en bok som skulle kunna höja den sublimes känsla som resan redan i sig ingav honom.

För mig är Hegels bok oförståelig, det är språket han skriver på, det är som om det han skriver inte är för mig. När jag läser andra filosofers tankar om Hegels filosofi förstår jag och det gör mig frustrerad. Jag tänker att det kanske var av samma anledning, att Ader inte heller förstod Hegels språk som han valde att ta med just den boken. Om det är så att om man bara har med sig en bok på en lång ensamsegling så måste det till slut vara så att allt blir förståeligt. Frustrationen gör att jag vill skapa något utav den bok jag inte förstår, jag börjar se den som det hav av bokstäver som gjorde att Ader drucknade. Precis som med Crowhurst och Einstein. Jag bestämmer mig för att använda *Phenomenology of Mind* till min skulptur.

Ett hav av oförståeliga bokstäver, den rädsla jag känner inför havet kan liknas vid rädslan som många känner inför något okänt och obegripligt. En rädsla som måste erövras. Att havet symboliserar något existentiellt känns självklart, bara tanken på livet och framtiden kan vara osäker och vid mötet av något så stort och

55 Tomalin & Hall, *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst*, s.78-79.

56 Ibid., s.233-234.

opålitligt som havet blir allt konkret. Som ett bevis på att man som människa är mycket liten. Efter flera somrar på ön utanför Borgå blev Tove Jansson rädd för havet och ville lämna stugan:

Och den sista sommaren hände något oförlåtligt; jag blev rädd för havet. Stora vågor hade inte längre med äventyr att göra, bara ängslan och ansvar för båten och förresten alla båtar som rör sig ute på sjön i hårt väder. Det var orättvist. – till och med i mardrömmar hade havet alltid varit den osvikliga räddningen; faran är efter en men man hoppar i och simmar bort och är i säkerhet och kommer aldrig mer tillbaka. Den där rädslan kändes som ett förräderi – mitt eget.⁵⁷

Tove Jansson skrev under motiga förhållanden *Sent i november*, hennes mor hade dött och de första utkastet blev inte omtyckt av hennes förlag. Hon vill inte åka ut till ön, men bestämmer sig för att skriva klart boken i deras vän Gustafssons hus i Pellinge.⁵⁸ Livet hade än en gång visat sig förgängligt och hennes värld var inte längre så trygg som den varit med mor i den. Om det var moderns död som skapade hennes rädsla för havet går endast att spekulera i men hennes trygghet hade rubbats. Medan både Donald Crowhurst och Bas Jan Ader måste ha föreställt sig havet som något de ville övervinna, fanns hos Tove en ödmjukhet och verklighet inför samma möte. En ödmjukhet som förmades till rädsla och flykt från havet.

Min skulptur färdigställs. Jag karvar in formen av Glosbolmen i Hegels uppfällda bok. Det gör ont i mig, precis som när jag målar tipp-ex över bokstäver så får jag en känsla av bedrägeri. Som att de ord som skrivits ner förstörs för alltid och jag lurar betraktaren med min akt av ödeläggelse. Hålet blir djupare och djupare, de ord som tas bort ersätts med min version av Pellinge fyr. Den illusoriska fyren får ny upprättelse med hjälp av Hegels ord, och den står stabilt i röran av ord som var de sista som Ader läste. Meningarna är för mig fortfarande obegripliga men formen av dem som hav gör dem nu poetiska. Men orden behöver inte längre innebära förståelse utan blir vackra mönster. I den fiktiva värld jag nu har skapat vill jag vaggas in i tryggheten att Ader lotsas in i säkerheten med hjälp av ljuset som jag nu åter tänt. Jag ville återkalla och återupprätta, två historier skrivs ihop och kanske kan de hjälpa varandra.

57 Tove Jansson & Tuulikki Pietilä, *Anteckningar från en ö* (Shildts, Helsingfors, 1996), s.90.

58 Karjalainen, *Tove Jansson – arbeta och älska*, s.246.

Det illusoriska ljuset, (2014), Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet.

Närbild, *Det illusoriska ljuset*, (2014), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*.

EFTERORD

Tanken på katastrofen på havet och vad den gör med oss människor är ett ämne som kan fortsätta diskuteras i oändlighet. Min önskan har varit att skapa en värld kring mitt examensverk *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, en ingång till den process som jag befunnit mig i under det konstnärliga skapandet. Tematiken havet har funnits i mitt konstnärskap länge och genom att utgå från egna erfarenheter och tankar vill jag göra personliga historier allmängiltiga och få den som betraktar att känna ett eget samband.

I havstematiken har jag vävt in tankar om längtan, desperation och dödsångest. Tankar som jag format med hjälp av efterforskningar i skönlitteratur och historiska händelser vid havet. Jag har rest till platser relevanta för min process under arbetets gång, något som hjälpt mig att vidga insikten av vad jag vill berätta.

Skrivandet har varit viktigt då det ökat min förståelse och hjälpt mig att konkretisera vad jag vill gestalta konstnärligt. De tre essäerna vävs samman genom ämne och språk och lika mycket som de kan skiljas åt behöver de varandra för att skapa klarhet. Tillsammans med de konstnärliga verken lever de i symbios. Vissa av de

referenser som jag använder, såsom Tove Jansson och Bas Jan Ader, har funnits med mig i flera år medan andra tillkommit genom samtal med handledare och professorer.

För flera år sedan insåg jag att jag aldrig kommer att kunna beskriva havet som Tove Jansson, det finns en ömhet i hennes ord som gör att läsaren upplever även de mest hemska passagerna med kärlek. När jag läste Tuija Karjalainens bok om Tove kändes min samskrivning med Bas Jan Ader som självklar. Båda två var konstnärer som utan undantag lät sitt privata liv finnas med i sina egna konstnärskap. Deras nyfikenhet inför havet blandades med existentiella tankar kring längtan, det sårbara och övermodet hos människan. Även om de hade vilt skilda uttryckssätt kan jag genom dem komma fram till samma slutsats. Att utan en genuin nyfikenhet blir livet ganska tråkigt, och utan modet att våga ta upp de mörka sidorna av livet hamnar vi i en återvändsgränd.

LITTERATUR

- Alakoski, Susanna, *Oktober i fattigsverige*, Albert Bonniers förlag, 2012.
- Alfvén, Inger, *s/y Glädjen*, Albert Bonniers förlag, 1979.
- Arrhenius, Sara (red.), *Feministiska konsteorier*, Raster förlag, 2004.
- Blumenberg, Hans, *Shipwreck with Spectator – Paradigm of a Metaphor for Existence*, The MIT Press, 1997.
- Borges, Jorge Luis, *Fiktioner*, Albert Bonniers förlag, 2007.
- Boye, Karin, *Härdarna*, Albert Bonniers förlag, 1927.
- Dean, Tacita, *Teignmouth Electron*, Steidl, 2009.
- Fagerholm, Monika, & Martin Johnson, *Havet*, Söderströms, 2012.
- Jansson, Tove (ill. Tuulikki Pietilä), *Anteckningar från en ö*, Schildts, 1996.
- Jansson, Tove, *Sent i november*, Schildts, 1970.
- Johannisson, Karin, *Melankoliska rum – Om ångest, leda och sårbarhet. I förfluten tid och nutid*. Albert Bonniers förlag, 2009.
- Laurell, Seppo, *Valo merellä: Suomen majakat = Ljuset till havs: Finlands fyrar: 1753-1906*, John Nurminens stiftelse, 2009.
- Sonnevi, Göran, *Oceanen*, Albert Bonniers förlag, 2008.
- Thurfjell, Johan, *Konst 1998-2012*, eget förlag, 2013.
- Tomalin, Nicholas & Hall, Ron, *The Strange Last Voyage of Donald Crowhurst*, McGraw-Hill, 2003.

Viklund, Helmer, *Gefle Bugten – och en bit till*, Gävle kommun, 1973.

Verwoert, Jan, *In Search of the Miraculous*, Afterall Books, London, 2006.

Wetterholm, Claes-Göran, *Vrak i svenska vatten*, Rabén Prisma, 1994.

ÖVRIGA REFERENSER

Fagerholm, Monika & Johnson, Martin (red.), *Havet*, radioföljetong i Sveriges radio, 2011.

Fiennes, Sophie, *Over Your Cities Grass Will Grow – A film of the work of Anselm Kiefer*, Artificial Eye, 2010.

Kanera Cederström & Tanner, *Haru – de ensammas ö*, filmatisering av *Anteckningar från en ö*, 1998.

http://sv.wikipedia.org/wiki/Margareta_av_Österrike, 2014-03-02.

BILDREGISTER

I den ordning de visas:

(alla bilder utan upphovsman angiven är mina egna)

s.11, *Mor*, (2010), *Dessa historier började i verkligheten, men slutade i fiktionen*, 120cm x 120cm (med ram).

s.12, *Lina*, (2012), *Jag ska berätta att drömmen är viktigare än verkligheten*, 90cm x 90 cm (utan ram).

s.13, *Hannes*, (2011), *Jag ska berätta att drömmen är viktigare än verkligheten*, 90cm x 90 cm (utan ram).

s.16, *Längtan, hem.*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 12 cm x 17 cm (utan ram).

s.21, *Blodet bultar*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

12 cm x 19 cm (utan ram).

s.22, *Kustlinjen*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

14 cm x 20 cm (utan ram).

s.23, *Strömmarna*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

14 cm x 20 cm (utan ram).

s.24, *Utan mening*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

14 cm x 20 cm (utan ram).

s.25, *Det söta vattnet*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

14 cm x 20 cm (utan ram).

s.26, *Varelsen*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

13 cm x 19 cm (utan ram).

s.27, *Albatrossen*, (2013), *Tanken, Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*,

20 cm x 28 cm (utan ram).

s.33, Caspar David Friedrich, *The Wanderer above the Sea of Fog*, (1818), oljemålning 98.4 cm x 74.8 cm.

s.35, *Jag väntar som ett fyrljus III*, (2013), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 43cm x 43cm (utan ram).

s.36, *Jag väntar som ett fyrljus IV*, (2013), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 43cm x 43cm (utan ram).

s.37, *Jag väntar som ett fyrljus VI*, (2014), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 43cm x 43cm (utan ram).

s.38, *Jag väntar som ett fyrljus V*, (2013), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 43cm x 43cm (utan ram).

s.39, *Jag väntar som ett fyrljus II*, (2013), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 43cm x 43cm (utan ram).

s.40, *Jag väntar som ett fyrljus I*, (2013), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, 43cm x 43cm (utan ram).

s.43, Johan Thurfjell, *Fyrcaktaren*, (2004), Skulptur i blandat material, 250 x 100 x 80cm.

s.51, *Det illusoriska ljuset*, (2014), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, skulptur i blandat material, 22 x 32 x 11cm.

s.52, Närbild, *Det illusoriska ljuset*, (2014), *Att vänta på det oundvikliga: berättelser från havet*, skulptur i blandat material, 22 x 32 x 11cm.

TACK TILL

Jenny Maria Nilsson, Jyrki Parantainen, Simon Blanck och
Alexandra Larsson Jacobson

©Lotta Törnroth 2014

Masteruppsats, våren 2014, masterprogrammet i fotografi vid mediaavdelningen, Aaltouniversitetet, högskolan för konst, design och arkitektur.

